

Arató Mátyás

A beás nyelvjáráskutatás előzetes tapasztalatai

Kutatásom célja, hogy beszámoljon az elmúlt időszakban megkezdett beás nyelvjáráskutatás előzetes eredményeiről, mely lépéseket tesz annak érdekében, hogy kiegészítse és árnyalja a nyelvről szerzett eddigi információkat. A kutatás egyidejű felmérés alapján kívánja bemutatni a magyarországi beás közösségek nyelvterületein a dialektológiai szempontból eltérő lényegesebb jelenségek megoszlását elsősorban a lexika, de a fonológia, a morfológia, ill. esetenként a szintaxis terén is, hogy a tényezők megoszlásából releváns következtetéseket lehessen levonni, melyek felhasználhatóak az általános nyelvészet és a nyelvtörténet számára éppúgy, mint a beás nyelv intézményes oktatása során felmerülő kérdések megválaszolására. Továbbá kitérek kutatási módszerem, így a nyelvi mintavétellel dolgozó vizsgálatok előnyeire és hátrányaira, metodológiai problémákra, a dialektusok megismerhetőségének határaitra, a megfeltárt ismeretek egyediségére, korlátozottságára, vagy univerzalitására.

Kulcsszavak: dialektológia, beás nyelv, román nyelvjárások

A beás cigány dialektusok kutatásának kezdete

A beások által beszélt nyelvi változatokat – néhány kutató szórványos adatgyűjtését leszámítva – elkerülte a nemzetközi figyelem, ez alól kivétel például Gustav Weigand (1860-1930), Emil Petrovici (1899–1968), ill. Radu Flora (1922-1989) munkássága (TÁLOS 2008:viii). Később, főként a 2000-es évekre kezdett újra fókuszba kerülni, elsősorban Horvátországban, Bosznia-Hercegovinában, Szerbiában és Romániában.

A külföldi tudományos figyelem a beások minden extralingvisz-

tikai jellemzőjét más tudományok körébe utalja (etnográfia, kulturális antropológia, etnomuzikológia), nyelvükkel pedig, mint határon túli román nyelvjárással foglalkozik. Ilyen például a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia (Српска академија наука и уметности) által létrehozott DABI (Digital Archive of the Balkan Institute) projekt, mely a szerb-bánáti régióban végzett terepmunka eredményeként több, mint 2000 órányi szerb, román, horvát, bolgár, cseh, német és romani nyelvű hangfelvételt, 100 órányi videót és több ezer fotót dolgoz fel tudományos célból. A DABI igen kiterjedt kutatást végzett a román paraszti közösségek között, csakúgy, mint a beások körében – ezen kutatások lefedik Szerbia teljes területét, ill. Bosznia-Hercegovina és Horvátország egy részét (ILIĆ–ĐURIĆ MILOVANOVIĆ 2011:152-154).

Magyarországon is későinek mondhatók a beás leírására irányuló első törekvések (PAPP 1980, 1982a, 1982b), az elért eredmények pedig visszhang nélkül maradtak. Nemsokkal később elsősorban néprajzi és népzenei gyűjtések terelték a figyelmet a beás cigányokra. Kovalcsik Katalin első, a témával kapcsolatos cikke 1988-ban jelent meg *A beás cigány népzene szisztematikus gyűjtésének első tapasztalatai* címmel mintegy előzetesként, majd a gyűjtőmunka során lejegyzett népdalokat az 1994-ben kiadott *Florilye dă primăvară - Tavaszi virágok* első, majd második kötete tartalmazta, a felgyűjtött meséket pedig az ugyanezen évben kiadott *Fátá ku păru dă ar - Az aranyhajú lány* c. mű első kötetében adták ki, ez utóbbit Orsós Anna társszerzőségével (ARATÓ 2013:8).

Ebben az időszakban a nyelv irányából történő megközelítés jellemezte Magyarországon Borbély Anna, Tálos Endre, ill. Kovalcsik Katalin munkásságát is, aki a beásokról meglévő hiányos tudás fő okát abban látja, hogy “a beások hosszú ideig nálunk is a cigánykutatás “mostohagyermekai” voltak: [ennek oka pedig] az, hogy román nyelven beszéltek.” (KOVALCSIK 1994, ARATÓ 2013:6). 1994-től kezdve pedig Orsós Anna nevével kezdődik a beás nyelvvel kapcsolatos oktatási kiadványok (tankönyvek, szótárak) sorozata, de dialektológiai adatgyűjtés ezidáig nem látott napvilágot.

Mi a beás?

A beás nem nyelvészeti és nem egzakt kategória, amelynek legalább két oka van: a egyrészt beások heterogén eredetű nyelvi háttérrel rendelkeznek, másrészt a különböző csoportok a nyelvükről alkotott képet és identitásukat is külső és belső motivációk alapján határozzák meg, amelyek eltérő feltételek esetén időben, térben és más nyelvi, ill. társadalmi környezetben meg is változhatnak.

A beás, mint fogalom meghatározásához és tisztázásához a dialektuskutatás eredményei hozzájárulhatnak, de azt azonban szem előtt kell tartani, hogy amíg több fogalom, mely a cigányok kulturális reprezentációjában, önidentifikációjában is fontos szerepet játszik, így a néprajzzal, kulturális antropológiával, ill. szociológiával foglalkozó szakember számára felettébb hasznosak, addig a nyelvtudomány számára pontatlanok, nem megfelelőek (ARATÓ 2013:5). A szakirodalomban használatos csoportnevek (*árgyélan*⁷ ~ *árdilen*, *muncsán* ~ *muntyán*, *ticsán* ~ *tiszaháti* stb.) leggyakrabban exonimák, az egyes csoportok beszélői nem szívesen használják önmagukra – ha egyáltalán ismerik ezeket (lásd 1. táblázat).

1. táblázat: Példák a lehetséges beás cigány etno- és exonimákra

	„árgyélan”	„muncsán”	„ticsán”
„árgyélan”	<i>băjás</i>	<i>árdilen</i>	<i>dunás</i>
„muncsán”	<i>muntyán</i>	<i>cîgán</i>	-
„ticsán”	<i>gulyéc/tiszaháti</i>	-	<i>cîgán/rămîn</i>
oláh cigány	<i>lăkătár</i>	<i>lăkătár</i>	<i>gulyéc/lăkătár</i>
magyar	<i>ungur</i>	<i>ungur</i>	<i>ungur</i>

⁷ Ezen tanulmányban a beásban hagyománnyá vált magyar-alapú fonetikus átírást használok a dialektális szavak lejegyzésére, ez alól kivételt képeznek a sztenderd román szavak, melyek a román helyesírás szerint íródnak.

Nyelvi szempontból ezen csoportelnevezések (is) tévesek, az árgyélánok (erdélyiek) nyelvjárása a már említett heterogenitása mellett főként bánáti jegyeket hordoz.

A *gulyéc* kifejezés gyakori változata a *gojec*, főként Tolna megyében használják negatív felhanggal. Eredete vitatott. Adatközlőim sem tudtak információval szolgálni, a KOVALCSIK Katalin (1996:92) által is idézett *gol* ‘meztelen’ eredetet azonban mindannyian elutasították; a ticsánok pedig a *gulyéc* kifejezést időnként kizárólag a gábor cigányokra alkalmazzák.

Az eddigi tapasztalatok alapján elmondhatjuk, hogy legalább 4 nyelvjárascsoportot különböztethetünk meg a magyarországi beás cigányok között, amelyek több tekintetben hasonlatosak, de számos disztinkciós jegy esetében eltérőek, amelyek alapján a román nyelvjárásokat is klasszifikáljuk. Vegyünk egy példát: a munténiai nyelvjárascsoport beszélőinél mind Romániában, mind Magyarországon megfigyelhető az [e] > [i] változás, főként hangsúlyos helyzetű [e] hatására, pl. *fetili* ‘a lányok’ vö. m.o. erdélyi dial *fetyilye*, román *fetele*. Ezzel szemben Romániában az összetett múlt idő többes szám harmadik személyben a melléknévi igenév *-ră* raggal bővül, pl. *ei/ele a venitără* ‘(ők) eljöttek’, amelynek Magyarországon egyelőre nincs nyoma.

Ellenkező példaként hozható az a jelenség, ha a segédige a fő ige után áll, pl. *mănkă-ty-ár minku* ‘hogy csapjon beléd a mennykő’ (< Galambok), *mănkă-j-ás otyi* ‘egyem a szemeit’ (< Szedres). Noha feltételes módnak tűnik, feltett szándékot, kívánalmat fejez ki, általában különlegesen kedves, vagy épp rendkívül goromba kontextusban fordul elő. Ismert Romániában a máramarosi, ill. az erdélyi/körösvidéki nyelvjárásokban is, de használata általános, nem az emfatikus beszéd eszköze, pl. *făcut-ai foc?* ‘raktál tüzet?’. Romániában a munténiai nyelvjárásokra nem jellemző, ezzel szemben Magyarországon a munténiai dialektust beszélők között is gyakori: *lingu-c-ás* ‘nyaljalak meg’, *mînkă-c-ás* ‘egyelek meg’ (< Alsószentmárton).

A nyelvi sztereotípiá és a hamis univerzalitás a korábbi tanulmányokban

A beásokkal kapcsolatos tudásunk alapját sok esetben preskriptív források képezték, vagy egy helyről származó, gyér mennyiségű forrásból gyűjtött adatok lettek extrapolálva az egész népességre kiterjedően. Papp Gyulának tulajdonítható az a kijelentés, mely szerint „a beás cigányok alig értik meg a jelenlegi román nyelvet, csak egyszerűbb közléseket értenek meg belőle, ennek oka pedig a beás nyelv szókincsbeli szegénysége” (PAPP 1980:10). Ennek alátámasztása sem logikai úton, sem empirikus úton nem történt meg – persze vannak tapasztalataink azzal kapcsolatban, hogy a beások nehezen értik meg a sztenderd román nyelvet, de ennek több oka is van, a lexikai elemek számának relatív alacsonyabb száma ezt nem magyarázza⁸.

A beással foglalkozó tanulmányok egységes történetet kívánnak konstruálni a nyelv számára. Innen eredeztethető a beás romántól való távolságának folytonos köztudatban tartása és a különböző nyelvjárások egy immáron mesterségesen létrehozott közös “beás” ernyő alá vonása. Minden egyes (a romántól való) erőszakos függetlenségi törekvés azt a nyelvi sztereotípiát igazolja, mely arra épül, hogy egy nyelv csak akkor képvisel értéket, ha minél több tulajdonsága alapján, jól körülhatárolhatóan megkülönböztethető a környező nyelvektől, különösképp azoktól, amelyből származik. Mindeközben univerzális aktus felétör, létrehozza – hiányzó adatok, ismeretlen események és bizonytalan adatok felett szemethúnyva – a történelmileg nem igazolható beás identitás kizárólagosságát.

---

⁸ Ahogyan rendkívül nehezen értik a budapesti magyar nyelvű beszélők egyes szlovákiai magyar beszélők tájnyelvét – a lexémák száma és a kölcsönös érthetőség között tehát nincs lineáris összefüggés.

A beások és a határon túli románok kapcsolata

A beás politika és nyelvpolitika igyekszik magát függetleníteni mind Romániától, mind a román nyelvtől. Ez a folyamat a tudomány legtöbb területén végbement, a magukat beásnak tartók többsége nem érzi magát románnak, az oktatásban is a saját idiómájukat kívánják viszont-hallani. A tapasztalataink azonban azt mutatják: lineáris összefüggés figyelhető meg a Romániától való földrajzi távolság és a saját idióma használata között. Ugyanezt megfordítva: minél közelebb él egy adott teknővájó közösség a román határhoz, annál valószínűbb, hogy nyelvüket románnak tekintik, de legtávolabbi közösségek identitásában is kimutatható szervezőerőt jelent a román nyelv és a román emberekkel való kapcsolat, vagy épp annak a hiánya.

Az univerzalizásra törő beás közgondolkodás általában elhatárolja magát a magyarországi románoktól is – ennek politikai és kulturális okai vannak. Nyelvészetiileg ez nem indokolt, ugyanis nemcsak Szerbiában gyakoriak a határon túli román (paraszti) közösségek nyelvi és társadalmi keveredése román nyelvjárásokat beszélő cigányokkal⁹, de adatközlők mindkét oldalról igazolták a feltételezést: a Magyarországon élő cigány, körösvidéki nyelvjárás csoport beszélői is nyelvi kapcsolatban állnak a magyarországi román csoportokkal.

A dialektuskutatás lényege

A dialektális változatok megismerése számos elméleti kérdés megválaszolásához járulhat hozzá. Segítheti a genetikusan meghatározott univerzális grammatika feltárását. Az univerzális grammatika bizonyos rögzített elvekből és nyitott paramétereiből áll, ez utóbbiak értékét a feltételezések szerint az anyanyelv elsajátítása folyamán rögzíti a gyermek. A tipológia eredményei alapján arról már vannak feltételezése-

---

⁹ Ugyanezen okból sem tárgyalja külön a cigányok és a nem cigányok által beszélt román dialektusokat az idézett DABI projekt sem.

ink, hogy melyek a rögzített elvek és melyek a nyitott paraméterek, a nyitott paraméterek variációs lehetőségeinek kitapogatása, egy-egy makroparaméter mikrováltozatainak felmérése az, amihez a dialektológia hozzájárulhat (É. KISS–HEGEDŰS 2009:11-12).

A szociolingvisztika és egyéb tudományterületek hatására a kisebbségi nyelvek/nyelvjárások kutatásában a nyelvi változás, a nyelvhasználat és társadalom kölcsönhatásának számos kérdéséhez kerülhetünk közelebb pl. a nyelvhasználati szintér, a nyelvi repertoár, a nyelvi attitűd vizsgálata által (P. LAKATOS 2012).

A dialektusok sokfélesége hozzásegíthet a nyelvi kontaktushatások, sőt a nyelvi változások megértéséhez. Egy-egy nyelvi jelenség területi változatait gyakran az adott nyelvvel szomszédos nyelvek sajátosságai motiválják. A dialektusok a nyelvtörténeti változások megismeréséhez is kulcsot adhatnak. Egyes dialektusokon keresztül a sztenderd nyelvváltozat több évszázaddal korábbi képet kaphatunk (É. KISS–HEGEDŰS 2009:11-12).

A beások felkutatása

A kutatás első lépése a beások által lakott települések felkutatása Magyarországon és a határon túl¹⁰ is. A magyar nyelvű szakirodalom úgy tartja, hogy Magyarországon kívül Romániában, Bulgáriában, Szerbiában, Boszniában, Horvátországban élnek beások (vö. ORSÓS–KÁLMÁN 2008:7), de sem a falvak, városok neveiről nincs tudomásunk, sem más országok beás – vagy beásnak tartott¹¹ – lakóiról 1-1 szórványos adatot leszámítva nincs információnk. A KSH 2011. évi népszámlálási kérdőíve közös „cigány/roma” kategóriát adott meg lehetséges válaszként, ill.

---

¹⁰ Franciaországban is élnek beások, a párizsi csoportról részletesebben is írt Annemarie SORESCU-MARINKOVIĆ (2008b, 2008c).

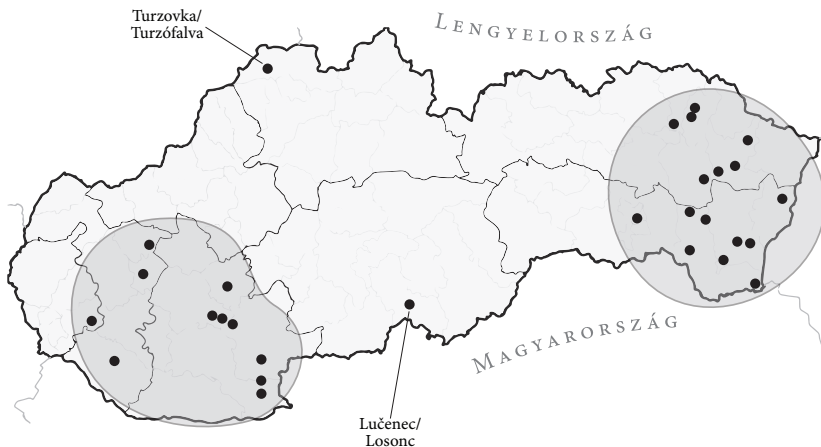
¹¹ Az igen gyakori „*ha X csoport (1) magát cigánynak vallja, (2) román nyelvjárást beszél* → *beás*” logikai következtetés tévedéseire Tálós hívta fel a figyelmet (vö. TÁLOS 2008:vii, ill. korábban romani témában TÁLOS 1997:10).

közös „cigány nyelv” kategória alá sorolja a romanit és a beást, többé szét nem választhatóvá téve a két nyelv beszélőinek számának adatait, támogatást tehát nem nyújthat a dialektuskutatáshoz.

Külföldi országokat tekintve magyar nyelven, pl. a szlovákiai beásokról mindössze egyetlen újságcikk látott napvilágot Kovalcsik Katalin tollából (1994), majd a beás népzeneéről írt fontos, összegző tanulmányában (1996:92) három kelet-szlovákiai települést számol – de nem nevez meg – ahol máramarosi származású beások¹² élnek.

A külföldi kutatók eredményei alapján azt mondhatjuk, hogy Románián kívül elsősorban Szerbiában, Horvátországban, Magyarországon, Bosznia Hercegovinában és Bulgáriában laknak beások, de kisebb közösségek élnek Macedóniában, Görögországban, Ukrajnában, Szlovákiában és Szlovéniában (SORESCU-MARINKOVIĆ 2008a:173).

1. ábra: A kutatás során észlelt beás közösségek Szlovákiában¹³

¹² Nem elfelejtve, hogy egyes beszélők nem ismerik a *băjás/bejáš* idiómát, esetleg nem is azonosulnak a cigánysággal, nyelvüket és magukat is románnak mondják.

¹³ A térkép Viktor Elšík és kollégái, valamint a saját tapasztalataim eredményeit mutatják.

Jelen dialektuskutatás előzetes eredményei alapján már többet tudunk: Szlovákiában két külön, átfedést egyelőre nem mutató beás csoport van, az egyik nyugat-Szlovákiában található, a másik, Kárpát-aljáról származó csoport pedig kelet-Szlovákiában (lásd az 1. ábrát). Két nyelvszigetet képez északon Turzófalva (Turzovka) és Losonc (Lučenec), továbbá feljegyzet adat nincs róla, de igencsak valószínűsíthető, hogy Pozsonyban (Bratislava) is élnek beások, akik az könnyebb elhelyezkedés érdekében költöztek a fővárosba.

Horvátországban, Szlovákiához hasonlóan két nagyobb csoportot különböztethetünk meg (lásd a 2. ábrát).

2. ábra: A kutatás során észlelt beás közösségek Eszék-Baranya megyében (Osječko-baranjska županija)

Eszék-Baranya megyében (*Osječko-baranjska županija*) főként a munténiai nyelvjárást beszélők, Muraköz megyében (*Međimurska županija*) pedig az erdélyi nyelvjárást beszélők vannak többségben.

A két csoport között rokoni, kulturális és gazdasági kapcsolatok állnak fenn, noha ezek nem túl intenzívek, valamint tisztában vannak azzal, hogy nyelvük bár bizonyos paradigma-pontokon eltér, egy nyelvről van szó. A Száva-, ill. Dráva-menti nyelvi kontinuum napjainkban már alig mutatható ki (SORESCU-MARINKOVIĆ 2008a:173, 182, 208).

A rendelkezésre álló információk verifikációja

A beás cigányok által beszélt dialektusokról egyelőre kevés információ áll rendelkezésre, a meglévőket is csak igen kevés, a témával foglalkozó kutató gyűjtötte össze. A román nyelvi atlaszok többnyire nem foglalkoznak a beások által beszélt nyelvjárásokkal. A magyar nyelvű szakirodalomban is igen sok a kételyekre okot adó, vagy bizonyosan hibás adat, így szükséges az eddig összegyűjtött tapasztalatok és következtetések felülvizsgálata, ellenőrzése. Erdős Kamill két főcsoportra osztotta a román anyanyelvű cigányokat, az egyik főcsoportot pedig két alcsoportra a 2. táblázatban látható módon (ERDŐS 1989:43).

2. táblázat: A román anyanyelvű cigány csoportok csoportosítása Erdős Kamill által

Elnevezés	Teknővájó cigányok			Román cigányok
	Tiszaháti	Füstös	Dunás	
Lakóhely	A Tisza mentén, főként a Nyírségben	Füzesabony, Békéscsaba, Tiszafüred	A Duna mentén	Elek, Méhkerék

A beás dialektusok első magyarországi kutatója, Papp az alábbi táblázatban összefoglalt néhány példán keresztül (lásd 3. táblázat) kíván

ja bemutatni a sztenderd román és a beás¹⁴ közti lexikai különbséget (PAPP 1980:11):

3. táblázat: Papp Gyula példái a sztenderd román és a beás megkülönböztetésére

magyar	román	beás
köszönöm	<i>mulțumesc</i>	<i>firei sănătos</i>
igen	<i>da</i>	<i>așa-i</i>
akarok ...	<i>vreau să ...</i>	<i>am de gînd să ...</i>

A ‘köszönöm’ ritkán, de előfordul *mulcumész*k alakban – nem csak a munténiai nyelvjárásokban, hanem Csatán (Čata), Losoncon (Lučene) is, illetve Kaposváron vö. KOVALCSIK–KONRÁD–IGNÁCZ 2001:39 –, míg a *firej sănătosz* ‘légy egészséges’ (ma már gyakrabban *să fij sănătosz/szănătasză*), egy fokkal emelkedettebb stílusregiszterhez tartozik, más beszédhelyzetekben mondható. A *mulcumestyé* ‘megköszön’ létére további érv Varga Ilona szótárában a további verifikálásra szoruló, valószínűleg nem bánáti/erdélyi nyj.-ból származtató *mulcuves-té* ‘megköszön’, *mulcuvălă* ‘köszönet’ szavak (VARGA 1997:60b). A valóban gyakran és szinte minden gyűjtési helyen előforduló *kiszinyész*k pedig nem szerepel a táblázatban. A *da* ‘igen’, éppúgy elterjedt a beás nyelvjárásokban, mint a románban, ahogyan az *ásá-j*, ‘úgy van’, mindkét kifejezés teljesen általános, mindenhol regisztrálható a beásban és a románban is. Az *ám dă gînd* ‘akarok, szeretnék’, nem csak a beásban létezik, a román nyelvjárásokban is gyakori, a sztenderd románban pedig kissé irodalmi stílusú kifejezésnek számít. A románban általános *vreau să (fac ceva)* ‘szeretnék (valamit tenni)’ a beásban ritkább, de számtalan helyen felgyűjthető, pl. *ám ávrut* ‘akartam’ (többek között

¹⁴ PAPP Magyarországon egyrészt kizárólag a Pécs környéki beások beszédét vizsgálta, másrészt módszertani hibája az volt, hogy romániai cigányoktól gyűjtött szóanyagát összevegyítette a baranyai gyűjtésével (TÁLOS 2008:ix).

Kövágószőlősön, Kövágótöttösön és Komlón is). A különböző mintavételi helyekről származó információk alapján biztonsággal kijelenthető tehát, hogy a PAPP által példaként hozott kontrasztív distinkciók tkp. egyike sem állja meg a helyét.

A korábbi művekben ráadásul rendre olyan állítások hangzottak el, melyek a beás nyelv “archaikusságát” próbálták hangsúlyozni, rendre az irodalmi románnal szemben, minden érv nélkül, valamiféle pozitív értéként, valószínűleg a nagyobb és erősebb legitimáció érdekében. Ennek nyelvészeti alapja nincs, a beás dialektusokban meglévő $*ć > ś$ és $*đ > ž$ újítás, ahogy újítás a munténiai nyelvjárásokban (bolgár hatásra) jelentkező $*t' > t$, $*d' > *d$, $*n' > *n$ és $*l' > *l$ “depalatalizáció” /V_[+fro] helyzetben is és az $*ĕCe > *èCe$ (szintén bolgár hatásra) (TÁLOS 2008:viii).

A szókészlet

A szókészlet egyes elemeinek összevetése szélesítheti a repertoárt, de a nyelvárások eredetéről is sok minden elmondhat. Míg egyes nyelvjárás csoportok homogénebbek, egy-egy beszélőt összevetve kisebb a variánsok előfordulásának esélye, a nyelvjárás csoportok között általában nagyobb a differencia (lásd a 4. táblázatot).

4. táblázat: Különböző helyekről vett lexémák összehasonlítása

	‘fű’	‘vonat’	‘elindul’	‘beszél’ (1)	‘beszél’ (2)
Kövágószőlős	<i>kupil</i>	<i>gézás</i>	<i>purnyestyé</i>	<i>vorbestyé</i>	<i>szfätestyé</i>
Galambok	<i>kupil</i>	<i>gézes</i>	<i>indulescsi</i>	<i>vorbecsi</i>	<i>äszfätescsi</i>
Alsószentmárton	<i>vunik</i>	<i>káru-l dā fok</i>	<i>purnesté</i>	<i>urbesté</i>	-
Poroszló	<i>kopcsil</i>	<i>gőzös/trén</i>	<i>szā rādujestyé</i>	<i>vor(o)vestyé</i>	-
Méhkerék	<i>prunk</i>	<i>géz</i>	<i>szā indälujestyé</i>	<i>vorovestyé</i>	-
Sztenderd román	<i>copil</i>	<i>tren</i>	<i>porneşte</i>	<i>vorbeşte</i>	<i>sfätuieşte</i>

A *kopcsil* alakon tetten érhető a palatalizált ejtésből származó *-p-* > *-pty-* változás. Ismert *koptyil* alakban a magyar tájnyelvben is, e formában Máramarosból és Szatmárból jelentkezik (BAKOS 1982:29), valamint kupcsil formában is Tolna megyében (< Nagydorog, feltételezhetően az erdélyi nyelvjárást beszélő környezet miatti keveredés miatt *kupil* > *kupcsil* < *koptyil*).

A *prunk* a romániai körösmenti nyelvjárásokban is ismert (vö. BĂDESCU 2011:22), de a magyar *prunkuj*, ill. a sokkal gyakoribb *poronty* szó is azonos helyről származik, vö r. *prunc* ‘kised, kisgyerek, legény’ – ismeretlen eredetű (BAKOS 1982:307, BLÉDY 1942:79, SCRIBAN 1939, DEX 2012:894). A *szfätestyé* ~ *szfätijestyé* (< vö. r. *sfätuieste* ‘cseveg, beszélget, tanácsol’ < *sfat* + *ui* < szláv *sŭvětŭ*) napjainkra szinte teljesen felváltotta a *vorbestyé* (< r. *vorbešte* ‘beszél, előad’ < *vorbă* < szláv *dvorŭba*) igét, noha a legtöbb közösségben még emlékeznek rá, hogy „az idősek gyakran használták”.

A mondatfordítás és kódváltás

A dialektuskutatás régi, jól bevált eszköze a mondatfordításos kérdőív, a kapott eredmények pedig könnyen kiértékelhetők (példaként lásd az 5. táblázatot).

5. táblázat: Példa a mondatvariációkra

Szeretnének	elmenni	nyáron	valahová.	
<i>Ás merzsi</i>		<i>dă váră</i>	<i>hundzshivá.</i>	< Galambok
<i>Ány áve dă gînd</i>	<i>hă mirzsjény</i>	<i>dă váră</i>	<i>p-undzshivá.</i>	< Galambok
<i>M-ás duşji</i>		<i>lă váră</i>	<i>hundzšiva.</i>	< Kővágószőlős
<i>Ány ávra</i>	<i>sză mirzsjény</i>	<i>vără</i>	<i>hundzshivá.</i>	< Kővágószőlős
<i>Ás vre</i>	<i>sză mă duk</i>	<i>lă váră</i>	<i>vărungyé.</i>	< Poroszló
<i>Ám vre</i>	<i>si merem</i>	<i>vără</i>	<i>vărungyévá.</i>	< Méhkerék

A szavak természetesebb alkalmazását, ill. a mondatok vizsgálhatóságát segíti elő – tévútra vihet azonban, hogy egy-egy adatközlő teljesen más nyelvi és fordítási képességgel rendelkezik, ill. az adatközlés során hibák léphetnek fel. A megfelelő minőségű mondatfordításos kérdőív azonban korrigálja a hibákat, minimálisra csökkentve a tévedések lehetőségét. Jelenleg is több országban (pl. Románia, Csehország, Szlovákia, illetve Magyarország) zajlanak pl. romani nyelvi kutatások ennek segítségével.

Az idézett mondatvariációkban szereplő eltérések olykor a mondat pontatlan fordításából erednek, azonban az egyik legfontosabb eredmény, hogy minden adatközlő megtartotta a szavak sorrendjét.

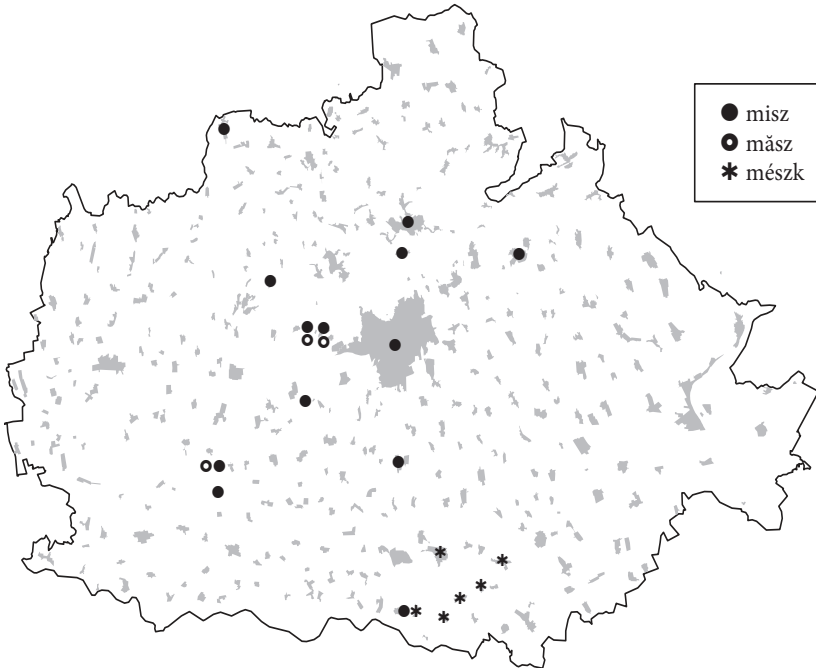
A mondatfordítás során is előfordulhat kódváltás, de felmérhetőek azok a gócpontok, melyek egy-egy beszélőnél nehézséget jelentenek. Ezek azért is lehetnek fontosak, mert a nyelvtanítás során hasonló problémák merülhetnek fel, ill. az anyanyelvi nevelés során is ezek lehetnek a leggyengébb pontok. Az (1) mondatban az ‘emeletes’ kifejezésnek nincs megfelelője a beásban, de a várható *emeletesă helyett hímnemben marad (hangsúly az utolsó szótagon). A számnevek (2) általában a leggyakorlottabb beszélőnek is problémát jelentenek, szívesebben számolnak magyarul, évszámok esetében a magyar ejtés már-már kizárólagos. A helységnevek – amennyiben van beás megfelelőjük, és az illető ismeri őket, ill. eszébe jutnak – beásul ejtődnek (1) (a várt alak a *Szükszárdá ~ *Szükszárdá ~ *Szăkurájdá lett volna). Ha nincs megfelelőjük, akkor a többségi társadalom nyelvét használják (3).

- (1) *În Szekszárd sădzsény toc, înt-o kásză mári [...] emeletes.* < Galambok
‘Szekszárdon egy emeletes házban lakunk mindannyian.’
- (2) *Ezerkilencázatvanhétb-ám năszkut.* < Barcs
‘Ezerkilencszázhatvanhétben születtem.’
- (3) *Jo în Szlovenszko săd.* < Čata
‘Szlovákiában lakom.’

Térképes ábrázolás

A nyelvi valóság illusztrálására legcélszerűbb, ha térképen ábrázoljuk őket ország-, megye, vagy járásszinten, annak függvényében, hogy a feltárt adatok földrajzilag milyen mértékig részletesek. Így vizuálisan is könnyen átlátható pl. egy-egy fonéma jelenléte, egy adott kifejezésre használt variánsok (vagy egyes szavak ismeretének hiánya). A személyes névmás jelenidejű, kijelentő módú, egyes szám első személyű alakjainak ('vagyok') eddig összegyűjtött variánsait ábrázolja Baranya megyében a 3. ábra.

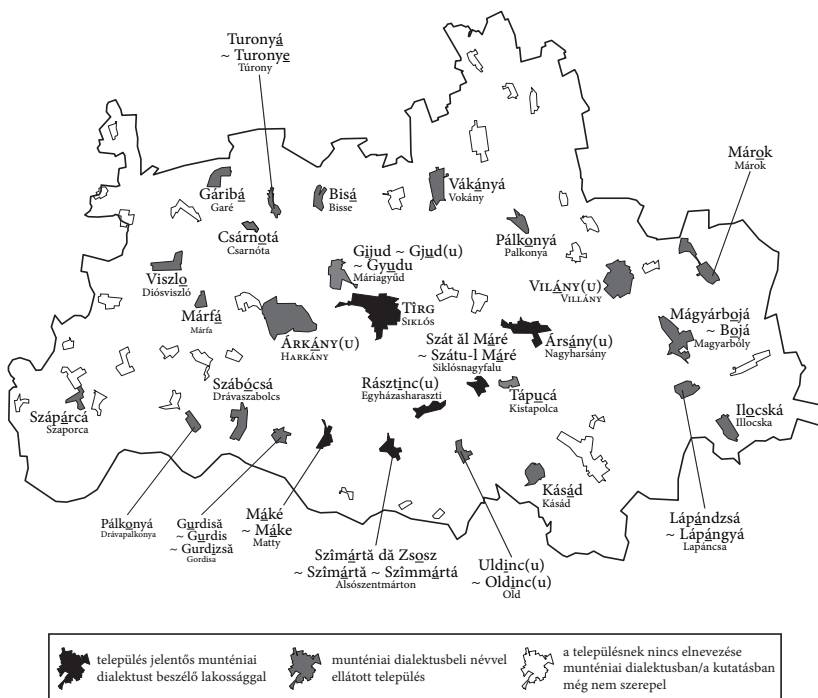
3. ábra: Példa a nyelvi valóság térképi ábrázolására

Helységnevek

A beás helységnevek vizsgálata fontos információkkal szolgál azzal kapcsolatban, hogy mely települések ismertek a beások egyes közösségeinek körében, vagy a személyes érdekszférára rákérdezve milyen távoli településeket tud egy-egy beszélő megnevezni (lásd a 4. ábrát).

4. ábra: A siklósi kistérségben lévő falvak nevei munténiai dialektusban

A kapott helységneveket azután bizonyos szempontok szerint csoportokra bonthatjuk, így megkülönböztethetünk olyan, beás hangrendhez illeszkedő településneveket, ahol átadónyelv a magyar pl. *Lirinc* 'Sárszentlőrinc', *Budolye* 'Bodolyabér', *Mágýarodá* 'Balaton-

magyarod', illetve olyanokat, ahol az átadó nyelv szláv pl. *Uldinc(u)* (< hr *Oldince*) 'Old', *Rásztinc(u)* (< hr *Rastince*) 'Egyházasharaszti', *Bréminá* (< hr *Breme*, de vö. ném *Bremen*) 'Beremend'. Több 'Kis-/Nagy-' prefixum beásul áll, pl. *Titosu-l Mik* 'Kistöttös', *Náná Máre* 'Felsőnána', *Szîmártă dă Szusz* 'Felsőszentmárton', míg más nevek esetében elmarad pl. *Răsje* 'Kisrécse/Nagyrécse', *Szikibe* 'Kisszékely/Nagyszékely'. Egymástól eltérő megnevezést von maga után a dialektusok találkozása pl. munténiai *Árkány(u)* (< hr *Arkanj*, szr *Харканье*), erdélyi *Hîrkány* 'Harkány', ill. erdélyi *Sîlye*, munténiai *Silin(é)* (< hr *Šeljin*) 'Sellye'. Igen ritka esetben fordul elő a belső névfejlődés, de fordításra akad példa pl. *Ratá Sztupuluj* 'Méhkerék', *Urtáku* 'Barátúr', noha jóval ritkább mint a romaniban, vö. *Karfin* 'Szeged' (< romani *karfin* 'szeg'), *nevo foro* 'Neustadt', *lulo piro* 'Redford' (MATRAS 2002:26-27).

Az érdekszférán kívül eső, a beások által falvaktól eső többszáz kilométerre városok nevei ritkán gyűjthetők fel, de olykor előfordul pl. *Miskulcă* 'Miskolc', *Szulnok* 'Szolnok'. Ezzel szemben vannak olyan települések, amelyek annak ellenére nem rendelkeznek beás névvel, hogy a környező összes falunak van beás neve, ráadásul beás lakossággal is rendelkezik, pl. Kölesd, Uzd.

A kutatás csapdái

Fontos, hogy a különböző korosztályok, ill. a nemek is egyenlő arányban legyenek képviselve a beszélők között. Erre gyakran nem ügyeltek, így „a hagyományos dialektológiában [...] a falunak nem a nyelvét, hanem csak a nyelvjárást, idős, falusi, saját településükről lehetőleg ritkán vagy soha ki nem mozduló parasztemberek beszédét vizsgálták” (P. LAKATOS et al. idézi KONTRA 2003:20-at és u.ő 2004:93-at). A felvett anyagot tovább bonyolíthatja, ha az illető a középiskolai/felsőoktatásbeli tanulmányai során, részesült beás (vagy román) nyelvoktatásban – több beszélőnél is előfordultak a tanult nyelvi formulák, így az egyszerűbb kifejezések helyett igyekeztek bonyolultabbakat, összetettebbeket használni ott is, ahol ennek nincs létjogosultsága, vö. *băjisesityé* 'beásul' → *pă lyimbă băjășilor* 'a beások nyelvén'.

Irodalom

- ARATÓ Mátvás (2013): *Gyakorlati beás helyesírások Magyarországon.* (szakdolgozat), Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi és Romológiai Tanszék.
- BĂDESCU, Ilona (2011): *Curs Dialectologie.* 32pp.
- BAKOS Ferenc (1982): *A magyar szókészlet román elemeinek története.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 559pp.
- BLÉDY Géza (1942): *Înfluența limbii române asupra limbii maghiare.* Sibiu.
- DEX = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan” (2012): *Dicționarul explicativ al limbii române (ediția a II-a revăzută și adăugită).* Editura Univers Enciclopedic Gold, București.
- ERDŐS Kamill (1989): *Erdős Kamill cigánytanulmányai* (szerk. VEKERDI József). Közreadja a Békés Megyei Tanács V. B. Cigányügyi Koordinációs Bizottsága, Békéscsaba, ill. a gyulai Erkel Ferenc Múzeum, Gyula. 265pp.
- É. KISS Katalin–HEGEDŰS Attila (szerk.) (2009): *Nyelvelmélet és dialektológia.* Piliscsaba, PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. 248pp.
- ILLIC, Marija–ĐURIĆ MILOVANOVIC, Aleksandra (2011): *Digital Archive of The Banat Vernaculars and Culture: Fieldwork and Perspectives.* In: *Regional Conference “Research, Preservation and Presentation of Banat Heritage: Current State and Long Term Strategy”.* p. 151-155. Vršac.
- KONTRA Miklós (szerk.) (2003): *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon.* Osiris Kiadó. Budapest.
- KONTRA Miklós (2004): *Lesley Milroy–Matthew Gordon, Sociolinguistics: Method and Interpretation.* Magyar Nyelv, 91–99.
- KOVALCSIK Katalin (1994): *Beások a felvidéken.* Amaro Drom - Utunk - Ánasztrá cályé – A magyarországi roma kisebbség lapja, IV. évf. 11. sz, 24.
- KOVALCSIK Katalin (1996): *Roma or Boyash Identity? The Music of the “Ardelan” Boyashes in Hungary.* *The World of Music* Vol. 38, No. 1, Music of the Roma, pp. 77-93.
- KOVALCSIK Katalin–KONRÁD Imre–IGNÁCZ János (2011): *Amíny ku putyere – Bátor emberek.* Beás cigány történetek, szokáselbeszélések és mesék iskolás gyermekek számára. Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium, Pécs.
- MATRAS, Yaron (2002): *Romani: a linguistic introduction.* Cambridge, Cambridge University Press. 307pp.
- ORSÓS Anna–KÁLMÁN László (2009): *Beás nyelvtan.* Budapest, MTA Nyelv-

- tudományi Intézet, Tinta Kiadó. 236pp.
- PAPP Gyula (1980): *Segédanyag beás cigány gyermekek magyar nyelvi kommunikációs készségeinek fejlesztésére*. JPTE Tanárképző Főiskola. Tanulmányok a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kar cigánykutató munkacsoportjának vizsgálataiból V., Pécs.
- PAPP Gyula (1982a): *A beás cigányok román nyelvjárása*. JPTE Tanárképző Főiskola. Tanulmányok a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kar cigánykutató munkacsoportjának vizsgálataiból V, Pécs.
- PAPP Gyula (1982b): *Beás-magyar szótár*. JPTE Tanárképző Főiskola. Tanulmányok a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kar cigánykutató munkacsoportjának vizsgálataiból VI, Pécs.
- P. LAKATOS Ilona–T. KÁROLYI Margit–IGLAI Edit (2012): *Többdimenziós nyelvfeldrajzi térképlapok tanúságai*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 146. Tinta kiadó, Budapest. 141pp.
- SCRIBAN, August (1939): *Dicționarul limbii româneștii (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincialisme)*. Editura „Presa Bună”, Iași.
- SORESCU-MARINKOVIĆ, Annemarie (2008a): *The Bayash in Croatia: Romanian vernaculars in Baranja and Medjmurje*. In: Biljana Sikimić–Tijana Ašić (szerk.): *The Romance Balkans*. 173–225. Belgrade, Institute for Balkan Studies.
- SORESCU-MARINKOVIĆ, Annemarie (2008b): *Баяшците во Париз*. Културен живот, јуни-септембар, 3–4/2008. Македонија. p. 70–79.
- SORESCU-MARINKOVIĆ, Annemarie (2008c): *The Gurban Displaced: Bayash guest workers in Paris*. In: Biljana Sikimić–Petko Hristov (szerk.), *Kurban in the Balkans*. Belgrade, Institute for Balkan Studies, 137–151.
- TÁLOS Endre (1997): *Ian Hancock írásához*. Cigányfűró 4(2): 10-11.
- TÁLOS Endre (2008): *A beás grammatikaírás problémái (recenzió)*.
- VARGA Ilona (1997): *Beás-magyar, magyar-beás szótár*. Pilisvörösvár, Konsept-H Kiadó.